

SZABÓ BALÁZS

(Eötvös Loránd Tudományegyetem)

A Morito-ügy, 1920: egyetem és politika a Taishō-kori Japánban

Abstract

The Morito Affair of 1920: University and Politics in Taishō Japan

Morito Tatsuo, assistant professor at Tokyo Imperial University, published an article in the journal of the university's economics club titled 'Research on Kropotkin's social thinking'. In his article he introduced the famous anarchist thinker's ideas on a just society together with his own comments. The paper caused a scandal. The Japanese Ministry of Justice found that it had violated certain articles of the Peace Preservation Law and Press Law, and it filed a criminal report. Morito was not only fired from his job but was also sentenced to three months in prison.

The present article examines the background and consequences of this affair. Changes in the world of Japanese state universities during the 1910s constitute an important part of the background and must be mentioned. Due partly to the wartime boom and partly to the fading of Meiji-era traditions, university education became available to a broader segment of Japanese society, and the growing amount of students called for an increase in the number of teachers. Those changes clearly contributed to the admittance of new ideas to the academic world, while the emergence of students and staff with lower social standing sparked interest in and sensitivity to the fate of the masses. At the same time, economics developed as a distinct discipline, gaining independence from legal studies, which reshaped it free from the restrictions of being a 'study of state'. This led to the proposal of new questions, and in the case of some scholars, like Morito, the problems of social welfare and justice were brought into the discourse.

Moreover, there is a connection to the unique political world of Taishō Japan and the fledgling far-right: the centre-right cabinet of Hara Takashi, leading the country at the time of the affair, sought alliances with political forces standing further to the right from them in the struggle to quell tensions caused by leftish movements. An interesting point of the Morito case is that, in sharp contrast to the Tomizu affair of 1905, when even the rival Kyōto University sided with the Tōdai, it did not lead to a united stance in the academic world. Still it had long-lasting effects on the factional infighting within the economics department that would ignite a series of scandals in the 1930s.

The article is an attempt to examine the academic world of Taishō Japan and its connection to contemporary society and politics, an academic world that had already left behind its Meiji-era traditions but was yet to find its place in a modernising Japan. In that atmosphere the struggle for freedom of research and university autonomy were closely intertwined with questions of liberty and freedom of expression in general.

Keywords: Morito Tatsuo; Peace Preservation Law; Press Law; Tomizu affair; Taishō Japan; history of Japanese higher education

Bevezetés

A Meiji-restauráció¹ után erőltetett iramban nyugatosító modernizációt folytató Japán új vezetőinek egyik legfontosabb törekvése volt, hogy országukat felzárkóztassák a nyugati nagyhatalmakhoz, azokkal egyenrangú státuszt harcoljanak ki számára. Ennek a folyamatnak az alapját képezte a Nyugattól való tanulás, az akkori modern világ technológiájának minél gyorsabb átvétele – ezzel párhuzamosan a nyugati hatalmakkal még az 1850-es években kötött egyenlőtlen szerződések felülvizsgálata, Japán velük való egyenrangúságának a bizonyítása a korabeli japán külpolitika fő témáját adta, és ez felgyorsította a japán jogrend nyugati minták szerinti átalakítását. Ennek a munkának az élvonalában álltak az akkor még egyedüli állami egyetem, a Tokiói Császári Egyetem² professzorai, akik az 1890-es években egyszerre voltak egyetemi oktatók, kormányzati tanácsadók és állami hivatalnokok is.³

A tokiói egyetem monopóliuma 1897-ben ingott meg a Kiotói Császári Egyetem (Kyōto Teikoku Daigaku 京都帝国大学) létrejöttével, amelyet 1907-ben a Tōhoku (Sendai, Tōhoku Teikoku Daigaku 東北帝国大学), majd 1911-ben a kyūshū-i (Fukuoka, Kyūshū Teikoku Daigaku 九州帝国大学) egyetem alapítása követett.⁴ A Tōdai egyedülálló helyzetének megszűnése azt is jelentette,

¹ A japán Meiji-ishin 明治維新 kifejezés fordításaként elterjedt, bár nem pontos a Meiji-restauráció. A magyar japanológiai szakirodalomban felvetődött a „megújulás” használata, amely jóval pontosabb megfelelője az *ishin* szónak, és a történelmi folyamatokat is jobban kifejezi. Felmerül (magam is alkalmaztam már más írásaiban, felhőrdülést váltva ki) a „Meiji-puccs” használata, hiszen ha egyetlen eseményre akarunk rámutatni az ország átalakításának folyamatában, akkor az bizonyosan az 1868 január 4-i tanácskozás volt a kiotói császári palotában, ahol viszont a hatalmat addig kézben tartó Tokugawa-rendszer konspiratív kizárásával hoztak döntéseket, igencsak puccsszerűen. Az események kontextusában gyakran beszélünk „restaurációs politikáról”, „restaurációs erőkről”, vagy nevezzük a Boshin-háborút restaurációs háborúnak, ezek már gyökeret eresztettek a korszak Japánjáról folyó diskurzusban, furcsa lenne következetesen „megújulási” kifejezésre cserélni őket.

² Tōkyō Teikoku Daigaku 東京帝国大学. Mivel írásom szereplőinek jó része ennek az egyetemnek az oktatója, tisztviselője volt, a továbbiakban az egyszerűség kedvéért Tōdai-ként 東大 utalok rá. Ez olyasmi, mint az Eötvös Loránd Tudományegyetem helyett az ELTE név használata.

³ A Tokiói Császári Egyetem jelentősége párhuzamosan nőtt azzal, ahogy az állami bürokrácia magasabb posztjain állókkal szemben már természetes követelményként fogalmazódott meg az egyetemi végzettség – korábban elegendő volt a restauráció során tanúsított magatartás, hozzájárulás is. Ez a folyamat az 1890-es években felgyorsult, jellemző adat, hogy az 1900 előtt kinevezett prefektúrakormányzók mindössze 2,5 százaléka rendelkezett diplomával, 1900 után ez az arány 97,5 százalékra nőtt (Silberman 1970: 352). Az egyetemek között a tokiói kitüntetett szerepe megkérdőjelezhetetlen volt 1880-tól egészen 1920-ig (Marshall 1978: 529–530).

⁴ A négy első császári egyetem alapítását követően a japán expanziós politikának megfelelően császári egyetemek nyíltak Szöulban (1924) és Taipeien, Taiwan szigetén (1928) is, amelyeket az ószakai (1931) és nagoyai (1939) egyetemek alapítása követett.

hogy tanárai már nem kellett, hogy egyértelműen az állam tudományos kiszolgálóinak tekintsék magukat, ahogy az ott végzetek aránya az államapparátus felső szegmensében csökkent, úgy lett az intézmény egyre inkább tudományos kutatóhely, saját érdeklődésük által irányított kutatókkal.

Az egyetemet megrázó első két botrány (az 1893-as Kume Kunitake 久米邦武 történész elbocsájtásával járó ügy, majd 1905-ben Tomizu Hirondo 戸水寛人 jogászprofesszor felfüggesztési ügye), amelyeket korábbi írásomban jártam körül,⁵ bár jellegükben teljesen különböztek, az állam (a kormányzat) reakciója azonos álláspontot képviselt. Kume történészként kérdőjelezte meg néhány, a császári ház történetét megalapozó régi forrás hitelességét, ezáltal (ellenfelei szerint) magának a sintó vallásnak az alapjait, amit az éppen minden erejével a sintót és a császári családot a nemzeti ideológia tengelyébe állítani kívánó kormány rendkívül nehezményezett, a professzort előbb újságcikkben támadták, majd az oktatási miniszter felfüggesztette állásából, később önként kilépett az egyetemről.⁶ Az 1905-ös, Tomizu Hirondo jogászprofesszor felfüggesztésével zárult ügy viszont már inkább politikai színezetű volt: Tomizu több tanártársával együtt élesen kritizálta a Katsura- 桂 kormány Oroszországgal szembeni – általuk vélt – puhaságát, ami az éppen zajló orosz–japán háború fényében érthetően felbosszantotta a miniszterelnököt. A két ügy befejezése azonban nagyon más volt: a liberális nézeteket valló Kume elfogadta az egyetemről való eltávolítását, így a dolog hamar elcsendesült, Tomizu azonban harcolt, felsorakozott mellé az egyetemi kollégákon túl a jobboldali, ellenzéki sajtó is, a végén a kormánynak kellett visszavonulót fűjnia. Ebben természetesen nagy szerepet játszott az is, hogy Tomizu és társai a közhangulat oldalán álltak, így a kormánynak az egyetemi világ mellett a jobboldali újságok kórusával is szembe kellett szállnia.⁷

A Tomizu-ügyben az egyetemi világ nagy győzelmet aratott – bár a Katsura-kormány lemondása nem függött össze ezzel a kérdéssel, tény, hogy mindenfajta retorzió elmaradt, az érintetteket visszahelyezték állásukba. A kormányzat egyetemek fölötti hatalmát helyeslők vereséget szenvedtek – számos változás, átalakulás, a politikai-társadalmi környezet változása mellett a revansvágy is közrejátszhatott abban, hogy 1920-ban elszánt kormányzati támadás indult újfent a Tōdai egyik oktatója ellen. Ez volt a Morito-ügy, amely jelen írás tárgya.

⁵ Szabó 2021.

⁶ Ezzel együtt Kume ügye nyugodtan tekinthető az akadémiai (az eredmények közlésére vonatkozó) szabadság első, kormányzattól érkező elnyomására tett kísérletnek (Brownlee 1983: 165).

⁷ Marshall 1977: 94.

A felsőoktatás átalakulása a Taishō-időszakban

Az 1910-es években lépve két fontos tendencia figyelhető meg, amelyek nagy szerepet játszottak a jelen cikkben tárgyalt ügy háttereként. Az első a felsőoktatás átalakulása volt: ahogy már említettem, az egykor monopolhelyzetet élvező tokiói egyetem mellett 1911-re három másik állami egyetem nyitotta meg a kapuit, több magánintézmény pedig ki tudott lépni a magánegyetemekre addig jellemző, perifériára szorított státuszából, és helyet követelt magának a felsőoktatás fősodrában. Bár a Tōdai még mindig a legnagyobb tekintélyű egyetem maradt, a paletta színesedése azt is jelentette, hogy oktatói, kutatói már nem annyira tekintették magukat kormánytisztviselőknak, akiknek pontosan kell követniük az állam művelt emberfőkre vonatkozó személyzeti igényeit, sokkal inkább tudósoknak, akik érdeklődésük, tudományos kíváncsiságuk szerint határozzák meg kutatásaik irányát.⁸

A másik tényező a japán gazdaság és államigazgatás fejlődése volt. A Taishō-korba lépve több fontos átalakulás is nyilvánvalóvá lett az ország működésében: egyrészt, a Meiji-kor konzervatív, nagyrészt még a restauráció idejéből örökölt vezetői gárdája ekkorra már jórészt a múlté volt, a politikai pártok által vezetett kormányok, amelyek ellen annyira harcolt a restauráció vezető erejét adó délnyugati birtokok (Satsuma 薩摩 és Chōshū 長州) által befolyásolt hatalom, immár megkerülhetetlen realitássá lettek. Az új uralkodó, Yoshihito 良仁 (Taishō 大正) császár apjától eltérően nem tudott/kívánt a politika alapvető iránya fölött örökös tekintély lenni, a fenti két körülmény pedig az államigazgatás (felső) szintjeinek a szerepét növelte meg jelentősen, és ennek természetesen komoly hatása volt a középső, de még az alsó szintekre is. Ehhez járult a világháború során bekövetkező konjunktúra: Japán európai frontokon harcoló szövetségesei iparukat haditermelésre állították át, kereskedelmi hajóflottájukat is a háború szolgálatába állították, mindez nagy lehetőség volt a japán vállalatok számára – az export meredeken nőtt, az ázsiai tengeri szállítás addig britek és franciák által uralt piacát valósággal letarolták a japán cégek.⁹ A háborús konjunktúra a vállalatok gyors növekedését, újak százainak az alakulását hozta magával, ezzel lépést tartva a gazdasági államirányítás is gyors növekedésnek indult, új minisztériumi osztályok jöttek létre, álláshelyek ezreit kínálva a császári egyetemek végzőseinek. Ez az igény az egyetemekre felvett fiatalok nagymértékű

⁸ Ugyanakkor már ebben az évben figyelmeztetésként szolgálhatott egy az egyetemi jegyzetekkel kapcsolatos ügy, amikor is egy sor japán történész, köztük a baloldali elhajlással aligha vádolható Mikami Sanji 三上參次 került támadások ösztüzébe amiatt, hogy a XIV. század történelméről írva elmulasztották világossá tenni (a korabeli hivatalos állásponttal ellentétben), hogy az északi és déli dinasztiák közül a déli volt a legitim (Brownlee 2000: 352).

⁹ Szpilmann 1998: 105.

létszámnövekedését hozta magával, és ez többek között azzal járt, hogy egyre többen jutottak be a császári egyetemekre a társadalmi elit zárt körein túlról, fiatalok, akik számára azokkal szemben a status quo és benne családjaik kivételezett helyzete már nem volt magától értetődő.

A Taishō-kor a liberális gondolat előretörését is elhozta, nem függetlenül attól, ahogy világossá vált, a Nagy Háborút Japán szövetségeseiként éppen azok az országok fogják megnyerni, akik a liberális(abb) demokráciákat képviselik, szemben a sorra elbukó autoriter monarchiákkal. Ennek a mozgalomnak volt egyik vezéralakja Yoshino Sakuzō 吉野作造, aki a jelen írásban tárgyalt ügyben mint a vádlott egyik védője szerepet is játszik. Yoshino nagy hatású gondolata volt a népközpontúságnak fordítható *minponshugi* 民本主義, amely a korban a demokrácia fordításaként használt *minshushugi*-val 民主主義 szemben eltekintett a népfeltség említésétől, amely a császári Japánban tabunak számított, de mégis olyan kormányzást sürgetett, amely legfontosabb feladatának a nép jólétének a növelését tekinti.¹⁰ Yoshino mozgalma igen komoly támogatást nyert a Taishō-kori Japánban, fő politikai célkitűzésük a teljes (férfi-) választójog kivívása volt, de bele tudtak simulni a japán imperializmus, expanzionizmus hangulatába is, „szabad kereskedelmet” és egyfajta informális, „természetes” terjeszkedést hirdetve.¹¹

Ezekkel a folyamatokkal párhuzamosan egy új tudományág bukkant fel Japánban, a közgazdaságtan. A közgazdasági képzés, amely főként pénzügyi és gazdálkodáselméleti témákat érintett, már 1874-től jelen volt az országban, az első tanfolyamokat a Pénzügyminisztérium szervezte meg.¹² Később a Tōdai megalakulása után a közgazdasági kurzusokat a jogi kar szervezeti keretei között tartották, és inkább gazdasági jogot jelentettek, mint klasszikus értelemben vett közgazdaságtant. Részsiker volt a közgazdaságot oktató tanárok számára, hogy a jogi kar a XX. század elején már három tanári státuszt is elkülönített a közgazdasági képzés részére, de a diszciplína önálló képviseléséért küzdő professzorok eleinte be kellett, hogy érjék a státuszok és a közgazdasági kurzusok számának a növelésével. Tevékenységük sikerét mutatja, hogy 1907-ben engedélyeztek egy negyedik professzori állást a közgazdaságtan területén, illetve létrejött egy a pénzügyek oktatására, amely logikusan szintén a közgazdaságtanhoz kapcsolódott. Két évvel később újabb státusz nyílt meg a „kereskedelem” területén, és ez azért volt jelentős, mert ezzel a kar elismerte, hogy az különbözik a kereskedelmi jogtól, amelyet addig is oktattak. 1909-ben a közgazdaságtudomány szekció (*gakka* 学科) lett a jogi karon belül, a következő évben pedig egy kereskedelmi szekciót is megnyitottak.

¹⁰ Barshay 2004: 48–49.

¹¹ Han 2007: 359.

¹² Marshall 1992: 28–29.

Itt fontos kitérni arra, hogy a közgazdasági tanulmányok Japánban (akárcsak nyugaton az első időkben) kezdettől fogva erősen összekapcsolódtak a társadalmi problémák kutatásával, és ahogy az egyetem oktatói közé egyre több, a klasszikus Meiji-eliten kívülről érkezett fiatal tanár került be, ez az aspektus tovább erősödött. Az önálló közgazdasági tanszék létrehozása mellett olyan jog- és politikaelméletet oktató professzorok is kiálltak, mint Kanai Noburu 金井延 vagy Onozuka Kiheiji 小野塚喜平次, a főszerep mégis Takano Iwasaburō-nak 高野岩三郎 jutott – ő volt az is, akinek a szemlélete, amely nem tudta, nem akarta elválasztani a közgazdaságtant a szociálpolitikától, évtizedekre határozta meg a tanszék tudományos beállítottságát, és okozott számos konfliktust később.¹³ Nyilvánvaló, hogy aki az 1900-as évek elején szociálpolitikáról és munkásjogokról kezdett beszélni vagy írni, az hamar az akkori politikai paletta baloldalán találta magát. A marxista eszmék a századfordulón jutottak el Japánba, 1901-ben meg is alakult a Szociáldemokrata Párt, amelyet alakulásának a napján be is tiltottak azon törvény alapján, amely tiltotta olyan szervezetek létrejöttét, amelyek az ország politikai rendszerének a megváltoztatására törnek – az alapítók közül többeket kivégeztek kilenc évvel később, az úgynevezett *daigyaku* 大逆 incidens során.¹⁴ Az egyetem társadalomkritikai kérdések iránt is fogékony oktatói ebben az időben még távol tartották magukat a mozgalmi marxizmustól, számukra a marxista filozófia inkább egy olyan fogalmi keret, alapvető módszertan volt, amelynek a segítségével úgy adhattak rendszert gondolkodásuknak, mint tették azt az európai gondolkodók a Descartes-tól a német idealizmusig vezető nyugati filozófiára támaszkodva.¹⁵

A realitás a közgazdaság függetlensége mellett érvelőket látszott igazolni, hiszen 1900 és 1915 között a közgazdasági kurzusok száma megduplázódott, az időszak vége felé már évi hetven olyan diák végzett a Tōdai-on, akinek a szakja közgazdaság vagy kereskedelem volt. A közgazdaságtan „kiszabadításában” a jogtudomány alól főszerep jutott a már említett Takano Iwasaburō-nak, de a folyamat nem ment gyorsan: bár az akkori rektor már 1913-ban ajánlásával küldte fel a tanszék alapításának ügyét a minisztériumba, ott az csak 1917-ben kapott zöld utat (ehhez az is kellett, hogy a nemzetközileg is elismert Takano a lemondásával fenyegetőzzön), a hivatalos megalakulás pedig a következő évben történt meg.¹⁶ Ekkor már a világháború után voltunk, az úgynevezett Taishō-demokrácia zenitjén, amikor értelmiségiek tömegei kezdték megtalálni a saját

¹³ Takano munkásságáról lásd Uwafuji Ichirō cikkeit (Uwafuji 2016, 2018).

¹⁴ Marukawa 2020: 1.

¹⁵ Takó 2021: 343. Az érintett folyamatokat behatóan elemzi Maruyama Masao nagy munkájának angol kiadása (Studies in the intellectual history of Tokugawa Japan, lásd Maruyama 1974) elé írt előszavában. Gondolatainak remek interpretációjáért Takó Ferenc vonatkozó cikkei ajánlhatók (Takó 2020a, 2020b).

¹⁶ Marshall 1992: 101–102.

hangjukat és megkérdőjelezni a Meiji-kor múltjába vesző konzervatív, elitista szemléletet, amely rosszalotta, hogy egyetemi tanárok politikai-társadalmi kérdésekben megszólaljanak.¹⁷

A Takano körül összegyűlt fiatal oktatók között volt Ueno Michisuke 上野道輔 (született 1888-ban, 1912-ben végzett a jogon), aki 1919 óta teljes professzorként dolgozott, Maide Chōgorō 舞出長五郎 (1891/1917 jog), Yahagi Eizō 矢作栄蔵 tanítványa, aki 1919-ben lett docens Takano támogatásával, Morito Tatsuo 森戸辰雄 (1888/1914 jog), aki 1916-ban lett oktató, és Ōuchi Hyōe 大内兵衛 (1888/1913 jog), aki végzése után hat évig a Pénzügyminisztériumban dolgozott, 1918-ban tért vissza Tōdaira óraadónak pénzügyi témákban, a következő évben pedig főállású docens lett. Takano professzor irányítása alatt állt a tanszék kutatóműhelye (*kenkyūshitsu* 研究室), amely az oktatók és a hallgatók találkozóhelye volt, a Takano-kör tagjai gyakran késő éjszakáig maradtak ott új eszméket vitatva meg, és mivel igen népszerű volt körükben Marx és Kropotkin, a kívülállók hamarosan csak Leninfalvának (Renin no mura レニンの村) csúfolták a helyet. Itt szerkesztették a tanszék értesítőjét, a *Keizai-gaku kenkyū*-t 経済学研究 is, amelynek első főszerkesztője Ōuchi Hyōe lett, és amely már az első számával jókora botrányt kavart.¹⁸

A Morito-ügy

A nyitó számban Morito Tatsuo szokatlanul terjedelmes, hatvanöt oldalas tanulmánya jelent meg Kropotkin társadalomfilozófiájáról (*Kuropotokin no shakai shisō no kenkyū* クロポトキンの社会思想の研究)¹⁹ – ebben a szerző ismertette Kropotkin nézeteit a gazdasági és politikai elnyomástól felszabadított egyénekről, de egyben kritizálta is azokat idealista, megvalósíthatatlan jellegűként, mint ahogy elvetette az erőszakos eszközöket is ezen célok elérésére. Az írás ismertette ugyan Kropotkin gondolatait, de számos kritikai megjegyzéssel, végig hangsúlyozva azok idealista, gyakorlatba nehezen átültethető jellegét is, messze nem volt tehát anarchista propagandának nevezhető. Megjegyzendő azonban, hogy az írás stílusa olyan volt, hogy nem lehetett világosan elkülöníteni, meddig idézi Kropotkin elképzeléseit, és mely részek már az ő gondolatai, ami könnyen félreértelmezhetővé tette ezeket.²⁰

¹⁷ A Meiji-állam felfogása a konzervativizmus mannheimi definíciójában, amelyben az szembenállt a francia forradalom valamennyi eszméjével, joggal nevezhető ultrakonzervatív-nak (Szpilman 1998: 103).

¹⁸ Marshall 1992: 103–104.

¹⁹ Morito 1920; Miyana 2022: 3.

²⁰ Miyana 2022: 43.

Tanulmányában Morito gondolatmenetének központjában az egyén kéttípusú szabadsága (*jiyū* 自由), a politikai (*seijiteki* 政治的) és a szellemi (*seishinteki* 精神的) állt. Érvelése szerint a kettővel együtt rendelkezni csak egy olyan társadalomban lehetséges, amely felszabadult az állam korlátozó szerepe alól, ezzel a törekvéssel pedig élesen szembeállította az etatizmust (*kokka kanri-shugi* 国家監理主義). Mivel az állam szerepének hangsúlyozása éppen a Meiji-kori japán államban kialakult ideológiai környezet egyik pillére volt (a japán felfogás az isteni jogot az államnak [császárnak] tulajdonította, amely igazából csak jószívűségből használta azt fel polgárai üdvére), az etatista törekvések elítélésével Morito gondolatai joggal voltak felforgatónak tarthatók.²¹

Az egyén valódi szabadságának kiteljesedését tehát az etatista eszmeiség akadályozza meg, annak az ideológiai háttéréül viszont a nacionalizmus és a kapitalizmus szolgál, ezek az erők tartják lényegében fogságban az állam polgárait. Tehát, vonta le a következtetést Morito, és ezen a ponton valóban nem világos, hogy Kropotkint idézi, vagy a saját véleményét hangoztatja, a szabadság elérése a nacionalizmus és a kapitalizmus legyőzésén át lehetséges csak. A létrejövő rendszer, mutatott rá, nélkülözné az államhatalmat, tehát anarchista lenne, megszüntetve a kapitalizmust működtető aránytalan magántulajdont, ezzel pedig szükségképpen kommunista is. Esszéjének konklúziójában kiemelte, hogy bár mindez egy ideál, olyan ideál azonban, amelynek van racionális alapja, és történelmi tényekre épül. Az esszé végén figyelmeztetett rá, hogy mindez csak a tömegek oktatásán, felvilágosításán keresztül, békés, jogszerű eszközökkel valósítható meg, minden kísérlet, amely egy társadalmi ideált erőszakos módon kíván valóra váltani, szükségképpen bukásra van ítélve.²²

Morito írása viszont a japán társadalmi tudatosság fejlődésének igen sajátos időszakában jelent meg, ami megmagyarázza, hogyan válhatott saját jelentőségén messze túlmutató botránykövé. A Taishō-időszak első szakaszában látott ideológiai fellazulás (a szigorúan konzervatív Meiji-világ után) az új, Nyugaton akkor progresszívnek tekintett eszmék beáramlásán túl azt is magával hozta, hogy az értelmiség nem tartotta már a kormányzat előjogának az eszmék értékelését, egyesek védelmét, mások támadását – ezen túl pedig nemcsak a pártok, de a tudományos és kulturális élet szereplői is előszeretettel használták már a sajtót nézeteik propagálására. Ez a baloldali gondolatok megjelenésén túl a másik oldalon is világossá vált: a kormány által képviselt konzervatív jobbközéphez képest

²¹ Miyanaga 2022: 43. A Taishō-kor társadalomtudománya „új” diszciplínaként határozottan „modernista” volt, művelői bár elismerték a japán császári rendszer ősiségét és kivételességét, úgy tartották, az „vegetatív” tette a japán társadalmat, az élet minden területén a patriarchális tekintélyre szorulóvá, amely teljesen nélkülözte azt a szubjektivitást (*shutaisei* 主体性), amely nélkül senki nem lehet egy demokratikus állam polgára (Barshay 1992: 367).

²² Mitchell 1973: 323–324.

szélsőjobboldali orgánumok sora jelent meg, ezek energiájának nagy része per-se a „vörös veszedelem” elleni küzdelemre fordítódott ugyan, de bőven kapott tőlük kritikát a velük – elvileg – egy platformon álló, de túl puhának, túlzottan engedékenynek tartott kormányzat is. A támadások hatására Hara Takashi 原敬 kormánya (amelyet pedig baloldalisággal aligha lehetett vádolni) kénytelen volt újra és újra igazolni jobboldali elkötelezettségét, amelyet a sajtótörvény szigorításán túl a radikális baloldal-ellenességéről híres Hiranuma Kiichirō 平沼騏一郎 főügyési kinevezésével is igyekeztek bizonyítani.

A Taishō-kor politikai átalakulása bár a pártokon alapuló politikai hatalomgyakorlás előretörését hozta magával, a két nagy párt²³ lényegében magához vonta a Meiji-korban még a Satsuma–Chōshū-háttérű döntéshozók szűkebb köre által birtokolt hatalom nagy részét. Ennek egyik alapja volt a nagyvállalatokkal kialakított jó kapcsolat, a világháború jelentette gazdasági fellendülés pedig éppen ezeknek a vállalatoknak a szerepét tette még fontosabbá – érzékenyen érintette tehát őket mindaz a kritika, amelyet az egyetemi világ felől kaptak azért, hogy a nép érdekeit háttérbe szorítva igyekeznek megfelelni a vállalatoknak, mintegy kiszorítva a japánok tömegeit a konjunktúra áldásos hatásaiból. A kritikák közül azok voltak különösen fájók, amelyek a nagy állami egyetemekről érkeztek, 1920-ra körvonalazódott a kormányzati szándék arra nézve, hogy ezeket az intézményeket meg kell regulázni. Erre adott remek alkalmat Morito cikke, amelyet a főügyész, Hiranuma nem is habozott kihasználni. Morito Tatsuo, bár egyetemi oktatóként a hagyományos, Meiji-kori felfogás szerint az elithez tartozott, egészen más háttérrel rendelkezett, és ez fogékonytá tette őt a Meiji-kor jórészt kismizett dolgozó tömegeinek a problémáira: családja bár *shizoku* 士族 (volt samuráj) származású volt, korábban kardvívó oktatóként tevékenykedő apja iskolai óraadás mellett biztonsági őrként volt kénytelen dolgozni,²⁴ lánytestvérei pedig nem tanulhattak, mert fonógyárban dolgozva kellett kiegészíteniük a család jövedelmét.²⁵ Morito 1911-ben maga is végigülte a *daigyaku*-incidens tárgyalásait, ez alapján például Tachibana Takashi kapcsolatot lát a két incidens között.²⁶

²³ A Rikken Seiyūkai 立憲政友会 és a Rikken Dōshikai 立憲同志会.

²⁴ A korábban harcművészeti oktatásból élő samurájok számára szakmailag az egyetlen út a megélhetés felé a rendőrség volt, ám az ottani álláshelyek többségét satsuma-i, chōshū-i, hizeni vagy tosa-i származásúak foglalták el, oda kívülállónak bejutni szinte lehetetlen volt (Ishigaki 2000: 3). Az akadémiai világ egyébiránt éppen az ilyen hátránnyal küzdők számára kínált lehetőségeket – Byron K. Marshall kutatásai szerint 1890-ben a Tōdai hetvennégy professzorának csak 5 százaléka érkezett a fent említett egykori birtokokról (Marshall 1977: 76).

²⁵ Miyanaga 2022: 32.

²⁶ Tachibana 2005: 395.

A cikke (valószínűleg az egyetemi világból érkező feljelentés kapcsán)²⁷ a Belügyminisztérium sajtóellenőrző osztálya figyelt fel először, és mivel belső, egyetemi terjesztésű lapról volt szó, értesítették a rektort, Yamakawa Kenjirō-t 山川健次郎, hogy a lap terjesztésére nem kerülhet sor, annak minden példányát meg kell semmisíteni. A rektor saját hatáskörben szeretne volna megoldani az ügyet, magához kérte az érintett közgazdasági tanszék vezetőjét, Kanai Noburu-t és két professzort, akikkel meg is egyezett arról, hogy amennyiben a lapszámot nem sokszorosítják, az ügy elintézhető Morito formális bocsánatkérésével. Az ügy ettől kezdve két szálon futott tovább: a főügyész maga is felfigyelt rá, jó alkalmat látott benne a rég tervezett, a Tōdai professzorai elleni támadásra, ezért függetlenül az egyetem lépéseitől a miniszterelnök, Hara elé vitte az ügyet. Hara ezt az oktatási miniszterhez, Nakahashi Tokugorō-hoz 中橋徳五郎 irányította, aki viszont nem gondolta, hogy bármilyen, az egyetemen kívüli eljárásra is szükség van – Hiranuma ezen felháborodva újra a miniszterelnökhöz ment, felszólítva őt, hogy tegye át a vizsgálat lefolytatását az Oktatási Minisztériumtól az igazságügyihez – ez példa nélküli lépés volt, addig minden, egyetemekkel kapcsolatos problémát az Oktatási Minisztériumban kezelték.²⁸

Közben Yamakawa rektornak is meggyűlt a baja Morito-val, aki nem érezte úgy, hogy írásával bármilyen büntetést követelt volna el, ezért a nyilvános bocsánatkérésre sem volt hajlandó. A rektor, akinek tudomása volt az Igazságügyminisztériumban folyó eljárásról is, összehívta a közgazdasági tanszék teljes professzorait, hogy a minisztériumi határozatot megelőzve saját hatáskörben döntsenek – az ülésen döntés született Morito és a lap főszerkesztőjének, Ōuchi-nak a felfüggesztéséről is, egyedül Ueno Michisuke 上野道輔 szavazott a felfüggesztés ellen. Az egyetemen a felfüggesztések híre nagy felzúdulást okozott, még úgy is, hogy az igazából okafogyott volt, hiszen a kormánytisztviselőkről szóló törvény értelmében, ami a császári egyetemek oktatóira is vonatkozott, mindenkit, aki ellen büntetőeljárás indult, azonnal fel kellett függeszteni, márpedig Hiranuma-nak köszönhetően az Igazságügyminisztérium már büntetőügyként kezelte az ügyet. A közgazdász hallgatók egyesülete,

²⁷ A Tōdai-on – nem függetlenül a Taishō-kori enyhüléstől – ekkor már számos jobboldali diákkör működött, amelyek közül a legjelentősebb az Uesugi Shinkichi 上杉慎吉 által alapított Kōkoku Dōshikai 興国同志会 volt (Szpilman 1998: 110). A Dōshikai az ügy kirobbanása után azonnal vizsgálóbizottságot hozott létre „a Morito-ügyet kivizsgáló bizottság” (Morito mondai hōkokukai 森戸問題報告会) néven, és ők használták az ügy kapcsán először a kutatói szabadság és függetlenség kifejezéseket is – természetesen negatív értelemben (Nakamura 1993: 2). Ennek a csoportnak és magának Uesugi-nak nagy szerepe volt a Morito-ügyben is, mintegy Hiranuma főügyész egyetemen belüli szemeként és füleként működtek (Miyanaga 2022: 45). Uesugi és csoportja demokráciafelfogásáról lásd Sumimoto 2001, *kokutai* eszméjéről pedig Gomi Yoshiaki ad elemzést (Gomi 2018).

²⁸ Marshall 1992: 124–125.

a Keiyūkai 経友会 négyszáz fő részvételével szervezett tiltakozó gyűlést az egyetemen, amelyet a tanszék professzorai azzal próbáltak felszerelni, hogy a diákok a fiatal közgazdasági tanszék létét veszélyeztetik fellépésükkel – ezt követően a demonstrációk az egyetemen kívül folytatódtak.²⁹

A tiltakozás tanszékeken és az egyetemen is túlnyúló egységet hozott létre: amikor az ügy tárgyalására sor került, a védelmet tanácsadóként erősítette a Tōdai jogi karáról Minobe Tatsukichi 美濃部達吉³⁰ és Yoshino Sakuzō 吉野作造, a bölcsészettudományi karról a buddhológus Anesaki Masaharu 姉崎正治, a Kiotói Császári Egyetem jogi karáról Sasaki Sōichi 佐々木惣一, a Waseda-ról pedig Abe Isoo 阿部磯雄³¹ és Miyake Setsurei 三宅雪嶺 is. A védelem álláspontját Sasaki Sōichi foglalta össze a kiotói egyetem jogi lapjában, két kérdést emelve ki: megsértette-e a cikk a sajtóra vonatkozó törvényeket, illetve megszüntették-e a vádlottak az egyetemi oktatóként rájuk háruló felelősséget? Sasaki mindkét kérdésre nemmel válaszolt. Álláspontja szerint a vád a sajtótörvény 42. paragrafusára hivatkozott, amely az alkotmányos rend megdöntésére tett kísérletet szankcionálja, és ez a cikk közzétételével nem valósult meg, ha valami, akkor csak a 23. paragrafus lenne felhozható (a társadalmi béke és rend megzavarására alkalmas publikáció közzététele). Ezzel együtt Sasaki kényesen ügyelt rá, hogy ne lehessen őt az anarchizmus védelmével megvádolni, írásában többször is hangsúlyozta, hogy ő maga is teljes mértékben elfogadja az állam mindenek előtti voltát (*kokkashugi* 国家主義). Óvatosan kerülte azt is, hogy felvesse az 1909-es sajtótörvény alkotmányosságát, amely lehetővé tette a Belügyminisztériumnak, hogy korlátozza azon sajtótermékek publikációját, amelyeket veszélyesnek tart a fennálló politikai rendre – ehelyett az egyetemekre vonatkozó 1918-as törvénymódosítást támadta, amely alapján a vád a 23. paragrafus megsértését kívánta bizonyítani. A törvény szövege alapján az egyetemek feladata a „kutatás és oktatás” (*kenkyū to kyōiku* 研究と教育), ezen túl pedig az „állami gondolat

²⁹ Marshall 1992: 125–126.

³⁰ Minobe később az ügynevezett „a császár mint az állam szerve” elméletéhez (*tennō kikan-setsu* 天皇機関説) kapcsolódó botrány főszereplője lett, heves támadásokat kapva jobboldali körökből. Róla és szerepéről a japán alkotmányjogban lásd Frank O. Miller könyvét (Miller 2020). Ahogy Andrew E. Barshay rámutat, Minobe alkotmányjogásként elégségesnek tartotta a Meiji-alkotmány által nyújtott kereteket ahhoz, hogy valódi népképviselőt valósulhasson meg, és ehhez a képviselőház szerepének a növelését látta szükségesnek. Azon maroknyi liberális gondolkodók közé tartozott, akik elérhetőnek látták Japánban az egyén felszabadítását és ezáltal az egyéni törekvéseknek az állam érdekében való hasznosulását, ami – nézetük szerint – a modern világ hajtóereje volt (Barshay 2004: 48–49).

³¹ Abe Isoo a keresztényszocializmus japán úttörője volt – keresztényként foglalkozni társadalmi kérdésekkel nem volt szokatlan a korabeli Japánban, elég Yoshino Sakuzō-t vagy Yanaihara Tadao-t említenünk. Abe más keresztényszocialistákkal (pl. Katayama Sen) ellentétben nem fordult a kommunizmus irányába, feladva vallásosságát, hanem megtartva keresztény hitét volt szocialista (Totten 1960: 297–298).

fejlesztése” (*kokka shisō no kan'yō* 国家思想の涵養) – ez utóbbi volt az, amit a vád szerint Morito megsértett. Sasaki rámutatott, hogy ez a kifejezés korábban soha nem szerepelt a felsőoktatásról szóló rendelkezések szövegében, és egyik eleme sem világos: mit jelent „kokka shisō”, hiszen ez érthető úgy is, mint az állam (tehát az állampolgárok összességének) gondolkodása, de úgy is, hogy „állameszme”, tehát egyfajta etatizmus. Hasonlóan homályos az is, mit értett a törvényhozó „fejlesztés” (*kan'yō* 涵養) alatt? Ebből a szövegből, írta Sasaki, egyedül a „kutatás és oktatás” értelmezhető, a kutatáshoz pedig hozzátartozik a kutatási eredmények közzlése is, márpedig pontosan ez az, amit Morito tett.³²

1920 márciusában végül a bíróság elfogadta, hogy a vád nem tudta bizonyítani a 42. paragrafus megsértését, de megállni látta azt a 23. esetében, ezért Morito-ra, a szerzőre kéthavi börtönt és hetven yen pénzbírságot, Ōuchi-ra, a főszerkesztőre pedig egy hónapot és húsz yent szabott ki. Az Igazságügyminisztérium azonban súlyosbításért fellebbezett, és az októberben tartott Legfelső Bírósági tárgyaláson a bíró elfogadta Morito esetében a 42. paragrafus megsértését is, azért börtönbüntetését három hónapra emelte.³³ A főügyész környezetében az ítéletet lelkesen ünnepelték: Takeuchi Kakuji 竹内賀久治, egy Hiranumához közel álló ügyvéd a *Hōritsu shinbun* 法律新聞 folyóiratban úgy értékelt: „Az egyetemnek olyannak kell lennie, mint egy karantén az importált eszmék részére. Ha egy eszmének van káros és hasznos része is, akkor le kell róla fejteni a káros részt, és csak a hasznosat hagyni meg. Morito nemcsak, hogy elfelejtette a kötelességét, mint a karantén őre, de maga importálta a káros fertőzést.” Az Igazságügyminisztérium, ahol még jól emlékeztek a Tomizu-ügyben elszenvedett vereségre, végre úgy érezhette, hatásos fegyvert talált a politikailag érzékeny témákban véleményüket önkényesen hangoztató oktatókkal szemben, számukra a két tanár felfüggesztése az egyetem fölötti ellenőrzés visszaszerzését jelentette.³⁴

Morito és Ōuchi ügye hozzájárult a közgazdasági tanszék (később kar) megsztottságának a kialakulásához is. A tanszék professzorai, akik túlnyomó többségben a felfüggesztés mellett szavaztak, és saját lelkiismeretük szerint racionális, az egyetemet védő döntést hoztak, sérelmezték, hogy a diákság szemében árulóvá és a kutatói szabadság ellenségeivé lettek, közülük többen összezártak a megbüntetett oktatók mellett kiálló, egykori Takano-tanítványokból álló csoporttal szemben. Maga Takano, aki ekkor már nem volt főállású professzor, csak óraadó a Tōdai-on, maradásra buzdította a felháborodásukban lemondani akaró volt kollégáit, és igyekezett latba vetni befolyását a felfüggesztettek érdekében is: további óraadásának feltételeként azt szabta meg, hogy Ōuchi-t bünte-

³² Marshall 1992: 127–128.

³³ Koike 1999: 58; Nakamura 1993: 2.

³⁴ Marshall 1992: 128–129.

tése próbaidejének lejártá után vegyék vissza teljes állásba, Morito-nak pedig később maga ajánlott állást az általa vezetett ószakai Ōhara Intézetben. A két felfüggesztett oktató megüresedett helyén docensi pozícióban Kawai Eijirō 河合栄治郎 bukkant fel, aki középiskolai osztálytársa és barátja is volt Moritónak, ezért komoly ellenállásba ütközött az őt támogatók részéről, és liberális közgazdász létére a tanszéken kialakuló jobboldali frakcióhoz sodródott. Ennek a csoportnak Hijikata Seibi 土方成美 lett a vezetője, aki bár a Morito-ügy idején külföldön tartózkodott, hazatérése után docensi posztot kapott a tanszéken, és hamar kitűnt harcos marxizmusellenességével – ő lesz majd az egyik főszereplője immár tanszékvezetőként a harmincas évek egyetemi botrányainak.³⁵

Az ügy utóélete

A kormányzati hatalom jobboldali sajtó által ünnepeelt győzelme korántsem volt egyértelmű. Morito ismertsége az incidens miatt messze az egyetem falain túlra terjedt, munkájának hatása a sokszorosa volt annak, amit elért volna, ha hagyják azt egyszerűen megjelenni és feledésbe merülni. Állást kapott Takano ószakai intézetében, és hamarosan nagy tiszteletnek örvendő szakértő lett gazdasági és politikai témákban – az egyetemi diákság szemében pedig valóságos hős volt, gyakran hívták előadónak különböző rendezvényekre. Ōuchi Hyōe egyéves kényszerszünetét (Morito társaságában) külföldi kutatómunkával töltötte, annak lejártával pedig visszatért a tanszékre, ahol 1923-ban teljes professzori kinevezést kapott. A kormányzat a siker ellenére a következő tíz évben egyszer sem alkalmazta a büntetőeljárás alá vonás eszközét egyetemi oktatókkal szemben, és ez jól mutatja, hogy ezt maguk is kétélű fegyvernek látták. Bár Hiranuma és szövetségesei megkettőzték erőfeszítéseiket a minisztériumban, és 1925-ben sikerült is a többségi párt, a Seiyūkai 政友会 támogatását elnyerniük a társadalmi békéről szóló törvény (Chianhō 治安法) szigorításához, a törvény csak úgy ment át a képviselőházon, ha beletették a másik nagy párt, a Minseitō 民政党 követelte változtatásokat – ezek egyike volt, hogy a törvény hatálya nem terjed ki egyetemi oktatók publikációs tevékenységére, amíg maguk nem vesznek részt veszélyesnek minősíthető politikai aktivitásban.³⁶

A Tōdai közgazdaságtani tanszékének a megosztottsága viszont állandóvá vált, előbb-utóbb minden oktatonak (és az oktatókon keresztül a hallgatók többségének is) oldalt kellett választania. Hijikata visszaemlékezése szerint – ezt Ōuchi-ék oldaláról senki sem erősítette meg – a megosztottság akkor kezdődött,

³⁵ Marshall 1992: 108–109. Ōuchi karrierje későbbi részében a Hōsei Egyetem rektori posztjáig jut majd (Miyanaga 2022: 30).

³⁶ Marshall 1992: 131–132.

azaz szerinte a jobboldali blokk akkor jött létre, amikor a tanszékvezető, Yahagi Eizō 矢作栄蔵 meghívta egy vacsorára Kawazu Susumu 河津漕, Watanabe Tetsuzō 渡辺哲三, Mori Shōsaborō 森昌三郎, Yamazaki Kakujirō 山崎覚次郎 és Hijikata Seibi professzorokat, ahol elmondta nekik, hogy Ōuchi és köre informálisan arra kérték őt, hogy ne induljon el harmadik vezetői ciklusáért – a jelenlevők ekkor szövetséget kötöttek azért, hogy újraszervezzék Yahagi-t, hamarosan megnyerve ehhez Kawai és Honiden támogatását is. Összefogásuk sikeres volt, Yahagi újra tanszékvezető lett, ez a kör pedig egészen 1938-ig uralta a tanszék vezetését.³⁷

A „balosokkal” szemben álló tanszéki csoport szerint a frakciózásra azért volt szükség, mert ellenfelek rendszeresen megszegték a kollegialitás és a tanszéki demokrácia szabályait, mindig blokkban szavaztak, és attól sem riadtak vissza, hogy a diákoknak kiszivárogtassanak információkat az oktatói ülésekről, így járattva le ellenfeleiket a hallgatók előtt. Az összetűzések ettől kezdve a kollektíván belül tudtak maradni, 1927-ben egy két tanévig tartó vita lett abból, hogy Yanaihara Tadao 矢内原忠雄 és Yamada Moritarō 山田盛太郎 az idegen nyelvű közgazdasági szakszövegolvasási kurzus német nyelvű szövegeként a Das Kapitált javasolták, amit akkor a tanszéket vezető Yamazaki ellenzett, mondván, ha annak híre megy, mindenki arról fog beszélni, hogy a Tōdai „vörös” lett.³⁸ Ezen túl kisebb összecsordulések voltak csak, mint például amikor Hijikata azzal támadta a diákklub tanácsadói tisztjét betöltő Ōuchi-t, hogy csak baloldali előadókat hívat meg a klubba.³⁹

Morito Tatsuo, ahogy már volt róla szó, elbocsájtása után Takano ószakai intézetében (Ōhara Shakai Mondai Kenkyūjo 大原社会問題研究所) dolgozott, bár 1921-től kezdődően majd két évet Németországban töltött.⁴⁰ Japánba visszatérve intézeti munkája mellett tevékeny részt vállalt munkásiskolák létreho-

³⁷ Marshall 1992: 109–110.

³⁸ Yanaihara hívó keresztényként aligha volt a marxisták közé sorolható, maga tudományos szakterületként gyarmati politikával foglalkozott, ami szintén szépen illeszkedett a terjeszkedő japán állam koncepciójába, de kétségtelen, hogy nézetei eltértek a jobboldali többségtől. Szemben a nyugati eszmék átvételétől és Japán „elnyugatosodásától” rettegő hangokkal Yanaihara véleménye az volt, hogy a technológia átvétele óhatatlanul az eszmék átvételével jár együtt, de ettől nincs miért félni, hiszen a világ kultúráját éppen az olyan apró különbségek és jellegzetességek gazdagítják, amelyekből Japánban van bőven (Hall 1965: 12). Meg kell jegyezzük, Japán törekvése arra, hogy a gyarmati politikát tudományos oldalról közelítse meg, egyedülálló volt, Taivan megszerzése (1895) után szinte azonnal megindult, míg a sok tekintetben példaképnek számító Nagy-Britannia csak 1917-ben hozta létre első hasonló intézményét (Lone 2000: 56). Yanaihara Tadao a háború után előbb a Tōdai Társadalomtudományi Intézetének igazgatója, majd az egyetem rektora lett (Shogimen 2010: 146).

³⁹ Marshall 1992: 110–112.

⁴⁰ Ōuchi Hyōe-val együtt voltak kint, irodalom gyűjtésével és a társadalmi problémák, a weimari berendezkedés működési elveinek a kutatásával foglalkoztak (Koike 1999: 58).

zásában és igazgatásában Oszakában és Kōbe-ban, illetve könyvet írt a társadalomtudományok szerepéről az – ahogy ő látta – eszmék harcában.⁴¹ Az Ōhara Intézet körül a harmincas években folyamatosan fogyott a levegő, végül 1937-ben kénytelenek voltak Tokióba, sokkal szerényebb körülmények közé költöztetni át az intézményt, majd 1949-ben az intézet a Hōsei 法政 Egyetem része lett, ahogy ma is az. Morito a háború után nyilvános közéleti szerepet vállalhatott, mint a japán baloldali közgazdaságtudomány ismert alakja, részt vett az új alkotmány megfogalmazásában is, majd indult az 1946-os választásokon a Katayama Tetsu 片山哲 vezette Japán Szocialista Párt (Nihon Shakaitō 日本社会党) színeiben, és mandátumot is szerzett a képviselőházban. A szocialisták választási győzelme után felálló Katayama-kormányban oktatási miniszter, a kormány lemondása és választási veresége után pedig a Hiroshima Egyetem első rektora lett.⁴²

A baloldali eszmékkel szembeni kormányzati fellépés ahogy erősödött az 1920-as évek második felében, úgy érte egyre több represszió az egyetemek ilyen gondolatokkal szimpatizáló oktatóit is. Az 1925-ben szigorított Chianhō alapján a háború végéig több ezer baloldalt börtönöztek be, akiknek kiútként a kormányzat az úgynevezett *tenkō*-t 転向 ajánlotta,⁴³ ami nézeteik nyilvános megtagadása volt – a háború utáni demokratizálódó Japánban sokan kényszerültek magyarázkodásra az így vállalt kompromisszum miatt. Morito Tatsuo nem volt köztük.

Konklúzió

Morito Tatsuo ügye mérföldkő volt a japán felsőoktatás (azon belül is a felsőoktatás oszlopának számító Tōdai) és a kormányzat közötti harcok történetében, hiszen első ízben történt meg az érintett professzorok büntetőjogi felelősségre vonása – a korábbi esetekben legfeljebb az állását veszítette az illető. Az erősödő jobboldali nyomás a kormányzati munkán komoly lendületet kapott Morito esetével, mivel bebizonyosodott, hogy az egyetemi világ összetartása már a múlté, minden befolyásolási kísérlet könnyen tesz szert belső szövetségeseire, ami megtörve az ellenállás egységét megakadályozza, hogy egyetemeken túlnyúló, összehangolt védekezés valósuljon meg.

Az ügy előzményei között leírt folyamatok rávilágítanak, hogyan vált szét egy, a Meiji-korban egységes diszciplínának tekintett tudományág (talán porosz

⁴¹ Morito 1926.

⁴² Koike Sei'ichi közölt fontos tanulmányokat Morito háború utána felsőoktatásról és egyetemi szabadságról vallott elképzeléseiről, amelyek jó szívvel ajánlhatók (Koike 2012, 2017).

⁴³ Cullen 2010: 65.

mintára államtudománynak nevezhetnénk), amely magába foglalta a jogot, a közgazdaságtant és a politikatudományt egyaránt, különálló ágakra, és hogyan kérdőjeleződött meg szinte azonnal, hogy ezeknek van-e önálló, a mindenkori kormányzati akaratától független létjogosultságuk? Ahogy a kutatók válasza erre a kérdésre (mint Tomizu esete megmutatta, politikai szimpátiától függetlenül) igen volt, addig a kormányzat soha nem szűnt meg ezt fordítva értelmezni, úgy érvelni, hogy egy állami egyetem állami pénzből fizetett oktatói, kutatói vagy értsenek egyet a kormányzati döntésekkel, támogassák azokat a maguk „tudományos” módján, vagy hallgassanak.

A koron túlmutató tanulsága számos van tehát, de történetileg fontos volt Morito Tatsuo ügye, mint egy folyamat egyik első eleme, amelynek során a japán akadémiai világ hallgatásba burkolózott egyrészt, másrészt pedig lehetőségük nyílt az erre fogékonyaknak arra, hogy belső vitáikat, vetélkedéseiket állami segítséggel oldják meg, ellehetetlenítve ellenfeleiket. Utóbbira a harmincas évek hoznak majd újabb példákat, amely folyamatokat és eseteket későbbi írásaimban szándékozom elemezni.

Felhasznált irodalom

- Barshay, Andrew E. 1992. „Imagining democracy in postwar Japan: reflections on Maruyama Masao and modernism.” *The Journal of Japanese Studies* 18.2: 365–406. <https://doi.org/10.2307/132825>
- Barshay, Andrew E. 2004. *The social sciences in modern Japan. The Marxian and modernist traditions*. Berkeley: University of California Press. <https://doi.org/10.1525/california/9780520236455.001.0001>
- Brownlee, John S. 1983. *History in the service of the Japanese nation*. Toronto: University of Toronto – York University.
- Brownlee, John S. 2000. „Why prewar Japanese historians did not tell the truth?” *The Historian* 62.2: 343–356. <https://doi.org/10.1111/j.1540-6563.2000.tb01444.x>
- Cullen, Jennifer 2010. „A comparative study of tenko: Sata Ineko and Miyamoto Yuriko.” *Journal of Japanese Studies* 36.1: 65–96. <https://doi.org/10.1353/jjs.0.0143>
- Gomi Yoshiaki 五味良彬 2018. „Uesugi Shinkichi no ‘kokutai’ ron ni kansuru ichikōsatsu 上杉慎吉の「国体」論に関する一考察 [Gondolatok Uesugi Shinkichi ‘kokutai’ értelmezéséről].” *Hōgaku Shirin* 115.1–2: 111–136.
- Hall, John Whitney 1965. „Changing conceptions of the modernization of Japan.” In: Marius B Jansen ed. *Changing Japanese attitudes toward modernization*. Princeton: Princeton University Press, 7–42. <https://doi.org/10.1515/9781400875672-002>
- Han, Jung-Sun N. 2007. „Envisioning a Liberal Empire in East Asia: Yoshino Sakuzō in Taisho Japan.” *Journal of Japanese Studies* 33.2: 357–382. <https://doi.org/10.1353/jjs.2007.0059>
- Ishigaki Yasuzō 石垣安造 2000. *Gekkenkai shimatsu 撃剣会始末* [A kardvívó-versenyek története]. Tokyo: Shimazu.
- Koike Sei'ichi 小池聖一 1999. *Morito Tatsuo. Hito to shisō 森戸辰男, 人と思想* [Morito Tatsuo. Az ember és filozófiája]. Hiroshima: Hiroshima Daigakushi Kiyō.

- Koike Sei'ichi 小池聖一 2012. „Gakumon no jiyū to daigaku no jichi o meguru senzen to sengo: Morito Tatsuo o chūshin ni 学問の自由と大学の自治をめぐる戦前と戦後: 森戸辰男を中心に [Akadémiai szabadság és egyetemi autonómia a háború előtt és után: Morito Tatsuo-val a középpontban].” *Nihon Rekishi* 772: 56–71.
- Koike Sei'ichi 小池聖一 2017. „Shodai gakuchō Morito Tatsuo kara mita ‘gakumon no jiyū’ to ‘daigaku no jichi’ 初代学長森戸辰男から見た「学問の自由」と「大学の自治」 [Akadémiai szabadság és egyetemi autonómia az első rektorunk, Morito Tatsuo szerint].” *Hiroshima Daigaku Monjokan Kiyō* 19: 84–89.
- Lone, Stewart 2000. *Army, empire and politics in Meiji Japan. The three careers of General Katsura Tarō*. Basingstoke: MacMillan. <https://doi.org/10.1057/9781403919632>
- Marshall, Byron K. 1977. „Professors and politics: the Meiji academic elite.” *The Journal of Japanese Studies* 3.1: 7–97. <https://doi.org/10.2307/132013>
- Marshall, Byron K. 1978. „Academic factionalism in Japan. The case of the Tōdai economics department, 1919–1939.” *Modern Asian Studies* 12.4: 529–551. <https://doi.org/10.1017/S0026749X00006314>
- Marshall, Byron K. 1992. *Academic freedom and the Japanese imperial university, 1868–1939*. Berkeley/Los Angeles: University of California Press. <https://doi.org/10.1525/9780520912533>
- Marukawa Tomoo 2020. *Japanese Marxism, the University of Tokyo, and China*. Előadás a Tokió Egyetemen. URL: Marukawa_Lecture.pdf (u-tokyo.ac.jp). Megtekintve: 2022. 06. 07.
- Miller, Frank O. 2021. *Minobe Tatsukichi: interpreter of constitutionalism in Japan*. Berkeley: University of California Press.
- Miyanaga Takashi 宮永孝 2022. „Morito gigoku 森戸疑獄 [A Morito-ügy].” *Shakai Shirin* 69.1: 1–70.
- Mitchell, Richard H. 1973: „Japan’s Peace Preservation Law of 1925: its origins and significance.” *Monumenta Nipponica* 28.3: 317–345. <https://doi.org/10.2307/2383786>
- Morito Tatsuo 森戸辰男 1920. *Kuropotokin no shakai shisō no kenkyū* クロポトキンの社会思想の研究 [Kropotkin társadalomfilozófiájáról]. Kokushoku sensensha 1988.12.
- Morito Tatsuo 森戸辰雄 1926. *Shisō tōsōshijō ni okeru shakai kagaku undō no jiyūsei* 思想闘争史上における社会科学運動の重要性 [A társadalomtudományok jelentősége az eszmék harcának történetében]. Tokyo: Kaizōsha.
- Nakamura Katsunori 中村勝範 1993. „Kokka to bunka no tairitsu: Morito Tatsuo jiken o megutte 国家と文化の対立 : 森戸辰男事件をめぐる [Állam és kultúra szemben egymással: a Morito Tatsuo ügy].” *Hōgaku Kenkyū* 66.7: 1–26.
- Silberman, Bernard S. 1970. „Bureaucratic development and the structure of decision-making in Japan: 1868–1925.” *The Journal of Asian Studies* 29.2: 347–362. <https://doi.org/10.2307/2942629>
- Shogimen, Takashi 2010. „‘Another’ patriotism in Early Shōwa Japan (1930–1945).” *Journal of the History of Ideas* 71.1: 139–160. <https://doi.org/10.1353/jhi.0.0072>
- Sumitomo Akifumi 住友陽文 2001. „Daigisei kiki no jidai no ‘minponshugi’ gainen: Uesugi Shinkichi no seiji shisō o megutte 代議制危機の時代の「民本主義」概念: 上杉慎吉の政治思想をめぐる [Demokráciafelfogás a képviselői rendszer válságának idején: Uesugi Shinkichi politikai gondolkodása].” *Jinbungaku Ronshū* 19: 17–43.
- Szabó Balázs 2021. „Tanárok vagy kormánytisztviselők? Egyetemi autonómia, kutatói szabadság a Meiji-Japánban.” *Távol-Keleti Tanulmányok* 13: 1–27. <https://doi.org/10.38144/TKT.2021.2.1>
- Szpilman, Christopher W. A. 1998. „Conservatism and its enemies in prewar Japan: the case of Hiranuma Kiichirō and the Kokuhonsha.” *Hitotsubashi Journal of Social Studies* 30.2: 101–133.

- Tachibana Takashi 立花隆 2005. *Tennō to Tōdai: Dai Nippon teikoku no shō to shi* 天皇と東大 大日本帝国の生と死 [A császár és a Tokió Egyetem: a Nagy-Japán Császárság születése és bukása]. Tokyo: Bungei-shunjū.
- Takó Ferenc 2020a. „Zsákutcák és középutak: Az eszmetörténeti vizsgálódások és az individuális cselekvés viszonya Maruyama Masao-nál.” *Távol-keleti Tanulmányok* 12: 101–127. <https://doi.org/10.38144/TKT.2020.1.5>
- Takó Ferenc 2020b. „Japán »feudalizmus« és kínai bölcelet: Ogyū Sorai, Fukuzawa Yukichi, Maruyama Masao és a fengjian/hōken.” In: Hamar Imre – Takó Ferenc (szerk.) *Kínai bölcelet és művészet: Tanulmányok Tőkei Ferenc emlékére*. Budapest: ELTE Konfuciusz Intézet, 91–119.
- Takó, Ferenc 2021. „Maruyama Masao on (failures of) transition in Japanese history.” In: Leon Krings – Francesca Greco – Kuwayama Yukiko eds. *Transitions: crossing boundaries in Japanese philosophy*. Nagoya: Chisokudō, 341–368.
- Totten, George O. 1960. „Buddhism and Socialism in Japan and Burma.” *Comparative Studies in Society and History* 2.3: 293–304. <https://doi.org/10.1017/S0010417500000736>
- Townsend, Susan C. 2000. *Yanaihara Tadao and Japanese colonial policy. Redeeming empire*. Richmond: Curzon.
- Uwafuji Ichirō 上藤一郎 2016. „Takano Iwasaburō to Nihon no tōkeigaku (1) 高野岩三郎と日本の統計学 (1) [Takano Iwasaburō és a japán statisztikai tudomány, 1. rész].” *Shizuoka Daigaku Keizai Kenkyū* 20.4: 55–70.
- Uwafuji Ichirō 上藤一郎 2018. „Takano Iwasaburō to Nihon no tōkeigaku (2) 高野岩三郎と日本の統計学 (2) [Takano Iwasaburō és a japán statisztikai tudomány, 2. rész].” *Shizuoka Daigaku Keizai Kenkyū* 22.3–4: 53–69.